

УДК 342.71

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2025.1.4>

Нікітін А. С.,

аспірант

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МНОЖИННЕ ГРОМАДЯНСТВО В УКРАЇНІ: СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У статті висвітлюється тематика множинного громадянства та перспектив його розвитку в Україні. Автором відзначається, що питання множинного громадянства неодноразово ставало предметом суспільних дискусій в Україні за часів незалежності, однак з початком повномасштабного вторгнення росії в Україну та виїзду значної частки українських громадян за кордон дане питання набуло особливої актуальності. Віддаючи належне попереднім спробам запровадження множинного громадянства в Україні, автор відзначає, що подання Президентом України до Верховної Ради Проектів Закону № 10425 «Про деякі питання у сфері міграції щодо підстав і порядку набуття та припинення громадянства України» та № 11469 «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на здобуття та збереження громадянства України» у 2024 році, стало підставою для породження численних дискусій стосовно доцільності та необхідності запровадження інституту множинного громадянства в Україні як на сучасному етапі, так і в майбутньому. Аналізуючи положення Проекту Закону № 10425, автор відмічає наявність у ньому ряду колізій та прогалин, а також ряду невідповідностей чинному законодавству України. В результаті проведеного дослідження автор робить висновок про недоцільність прийняття Проекту Закону № 10425 у запропонованій редакції. Наголошує автор також і на необхідності більш обґрунтованого аналізу Проекту Закону № 11469, який також має ряд недоліків. Однак, віддаючи належне масі переваг від запровадження інституту множинного громадянства в інших країнах, автор наголошує на доцільності запровадження інституту множинного громадянства, а саме: подвійного громадянства в Україні, однак це вимагає злагодженої роботи відповідних державних структур та фахівців по розробці більш ефективного нормативного забезпечення даного інституту в Україні. Автор вважає, що спочатку необхідно проаналізувати досвід зарубіжних країн щодо запровадження інституту множинного громадянства, ретельно проаналізувати чинне міжнародне та національне законодавство у цій сфері, а вже потім приступати до розробки нового проекту закону, який дозволить більш ефективно врегулювати інститут множинного громадянства в Україні.

Ключові слова: громадянство, множинне громадянство, подвійне громадянство, набуття громадянства України, біпатрид.

Nikitin A. S. Multiple citizenship in Ukraine: present and prospects

Abstract. The article highlights the topic of multiple citizenship and the prospects for its development in Ukraine. The author notes that the issue of multiple citizenship has repeatedly become the subject of public debate in Ukraine since independence, however, with the beginning of the full-scale Russian invasion of Ukraine and the departure of a significant proportion of Ukrainian citizens abroad, this issue has become particularly relevant. Paying tribute to previous attempts to introduce multiple citizenship in Ukraine, the author notes that it was the submission in January 2024 by the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Draft Laws No. 10425 "On Some Issues in the Field of Migration Regarding the Grounds and Procedure for Acquiring and Terminating Citizenship of Ukraine" and No. 11469 "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding Ensuring the Implementation of the Right to Acquire and Preserve Citizenship of Ukraine" that became the basis for generating numerous discussions regarding the expediency and necessity of introducing the institution of multiple citizenship in Ukraine both at the present stage and in the future. Analyzing the provisions of the Draft Law No. 10425, the author notes the presence of a number of conflicts and gaps in it, as well as a number of inconsistencies with the current legislation of Ukraine. As a result of the research conducted, the author concludes that it is inappropriate to adopt the Draft Law No. 10425 in the proposed version. The author also emphasizes the need for a more substantiated analysis of the Draft Law No. 11469, which also has a number of shortcomings. However, while paying tribute to the many advantages of introducing the institution of multiple citizenship in other countries, the author emphasizes the feasibility of introducing the institution of multiple citizenship, namely dual citizenship in Ukraine, but this requires coordinated work of relevant state structures

and specialists to develop more effective regulatory support for this institution in Ukraine. The author believes that it is first necessary to analyze the experience of foreign countries in introducing the institution of multiple citizenship, to carefully analyze the current international and national legislation in this area, and only then to begin developing a new draft law that will allow more effectively regulating the institution of multiple citizenship in Ukraine.

Key words: *citizenship, multiple citizenship, dual citizenship, acquisition of citizenship of Ukraine, bipatrid.*

Вступ. У кожній державі сформувалась власна практика врегулювання питань громадянства, яка прямо залежить від політики кожної держави. Ще з часів набуття Україною незалежності в українському суспільстві неодноразово обговорювалось питання доцільності запровадження подвійного громадянства в Україні. Ще більш дане питання актуалізувалось після підписання Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною у 2014 році, адже євроінтеграційний курс України та її бажання стати членом ЄС включають обов'язковий етап зближення на рівні законів. Впродовж останнього десятиліття країни ЄС характеризуються поступовим збільшенням толерантності до подвійного (множинного) громадянства, що пов'язано з мобільністю громадян країн-членів ЄС в його межах. Одночасно з цим, беручи до уваги той факт, що питання подвійного (множинного) громадянства безумовно є застосовним до всіх сфер життя: економічної, політичної, соціальної, то з впровадженням подвійного (множинного) громадянства виникає ряд суперечливих питань, до вирішення яких кожна країна підходить по-своєму.

Початок повномасштабного вторгнення росії в Україну та масовий виїзд українських громадян за кордон знову актуалізували питання запровадження в Україні подвійного (множинного) громадянства, адже як відзначив з цього приводу глава МЗС Д. Кулеба: «Йдеться про майбутнє України та українців. Тому множинне громадянство має бути одним з елементів державної політики, спрямованої на збереження і розвиток світового українства» [1]. На підтримання цієї позиції 22 січня 2024 року президентом України В. Зеленським був поданий до Верховної Ради України Законопроект № 10425 «Про деякі питання у сфері міграції щодо підстав і порядку набуття та припинення громадянства України» [2], у разі прийняття якого в Україні буде створено інститут множинного

громадянства. Проект Закону № 10425 отримав статус «невідкладного», що свідчить про більш короткі строки для його розгляду ВРУ. Однак, згодом цей проект був відкинутий і Глава держави здійснив подання нового Проекту Закону № 11469 «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на здобуття та збереження громадянства України» [3]. Слід наголосити, що це не перші спроби ввести множинне громадянство в Україні, попередні спроби не мали успіху. Однак, за сучасних умов, коли в країні триває війна і тисячі українців були змушені покинути свої домівки і шукати кращої долі за кордоном, основною підставою для запровадження множинного громадянства є збереження тісного зв'язку особи з державою у разі еміграції задля збереження повноти громадянських прав. Однак, обидва Законопроекти зазнали чимало критики, що свідчить про дискусійність їх положень з положеннями чинного законодавства.

Зважаючи на це, вважаємо тему запровадження множинного громадянства в Україні актуальною, для чого вважаємо за доцільне дослідити чинне законодавство у цій сфері та новели, які пропонує Проект Закону № 10425 «Про деякі питання у сфері міграції щодо підстав і порядку набуття та припинення громадянства України», а також Проект Закону № 11469 «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на здобуття та збереження громадянства України» з метою окреслення перспектив розвитку інституту подвійного (множинного) громадянства в Україні.

Питання множинного громадянства неодноразово підіймалися українськими та зарубіжними науковцями. Зокрема, серед українських дослідників різні аспекти множинного громадянства вивчали свого часу В. Березняк, К. Владовська, О. Нетяга, А. Скларова, О. Ткаченко, Л. Філяніна, С. Цикалюк та багато інших. Однак, проблематику запро-

вадження множинного громадянства в Україні у світлі сучасних реалій не досліджував жоден науковець.

Зважаючи на вищевикладене, тема статті є актуальною та потребує комплексного підходу до її висвітлення.

Виклад основного матеріалу. Наразі в Україні активно обговорюється питання впровадження множинного громадянства, що є невід'ємною складовою державної політики, яка спрямовується на збереження та розвиток української світової спільноти. У правовій доктрині утвердилась думка, що множинне громадянство – це такий правовий статус особи, за якого вона володіє одночасно громадянством кількох держав (двох і більше) [4, с. 49]. Множинне громадянство ще іменують мультипатризмом. Поряд з цим поняттям часто використовується інше поняття – «біпатризм», яке часто ототожнюють з мультипатризмом. Однак, робити це не зовсім доцільно, адже мультипатризм (множинне громадянство) – це значно ширше за своїм обсягом поняття, яке, крім біпатризму, охоплює собою й інші різновиди множинного громадянства. Тобто, біпатризм – це правовий статус особи, за якого вона володіє громадянством двох держав. Тоді як мультипатризм може включати два і більше громадянств.

В Україні під поняттям множинного громадянства розуміють виключно подвійне громадянство – біпатризм. І саме такий варіант множинного громадянства передбачають внесені на розгляд ВРУ Президентом України Проекти Закону № 10425 «Про деякі питання у сфері міграції щодо підстав і порядку набуття та припинення громадянства України» та № 11469 «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на здобуття та збереження громадянства України». Однак, перш, ніж розпочати аналіз положень цих законодавчих актів, вважаємо за доцільне коротко окреслити позитивні та негативні сторони запровадження множинного громадянства. Зокрема, до переваг запровадження множинного громадянства належать: можливість держави зберегти зв'язок із діаспорою; можливість залучення додаткових інвести-

цій. Для власника множинного громадянства відкриваються наступні його переваги: можливість вільного пересування в межах країн громадянства і не тільки; можливість вільної реалізації права на підприємницьку діяльність; можливість ведення міжнародного бізнесу; відкриття нових перспектив для молоді у сфері освіти та пошуку роботи; можливість бути учасником політичного життя країни, що особливо актуально для трудових мігрантів, тощо.

На підтримку ідеї множинного громадянства в Україні, глава МЗС Д. Кулеба зазначив у жовтні 2023 року, що рятуючись від війни мільйони українців виїхали за кордон. Держава Україна всіляко буде заохочувати їх повернутись назад додому. Однак, багато українських громадян, все ж таки, залишаться жити за кордоном. За таких умов важливим є збереження їх зв'язку з батьківщиною, адже мова йде про майбутнє України та українства. Саме тому невід'ємним елементом державної політики, що спрямовується на збереження та розвиток світової спільноти українців, має стати множинне громадянство [5].

Проте, поряд із рядом переваг від запровадження множинного громадянства, слід відзначити і наявність недоліків, які, безумовно, також повинні бути враховані й українським законодавцем при врегулюванні питання множинного громадянства в Україні. Зокрема, проблемними стають питання необхідності несення військової служби в кількох країнах, а також сплати податків у кожній з них. Також в особи можуть виникати подвійні зобов'язання, зокрема в багатьох країнах для отримання можливості користування системою охорони здоров'я слід реалізовувати сплату до фонду соціального страхування певних відрахувань. Існування такої норми закріплюється, зокрема, законодавством США, яке вимагає від своїх громадян сплачувати податки на доходи, що були отримані в будь-якій точці світу. Також набуття особою множинного громадянства може стати перешкодою для побудови нею політичної кар'єри. Зокрема, у відповідності до законодавства ряду європейських країн, біпатридам заборонено обіймати посади в державних структурах. При обговоренні

попередньої пропозиції запровадження множинного громадянства в Україні в 2021 році секретарем РНБО О. Даніловим відзначалось, що українцям, які матимуть подвійне чи множинне громадянство, не буде дозволено претендувати на керівні посади в державі, мати доступ до державної таємниці, брати участь у виборах чи бути членами політичних партій [6]. Одночасно з цим, громадянство окремих країн зобов'язує своїх громадян брати участь у політичному житті країни. Зокрема, у Туреччині та Єгипті неявка на вибори може потягти за собою накладення штрафу чи й взагалі призвести до кримінального переслідування з подальшою можливістю бути ув'язненим. В залежності від законодавчих особливостей регулювання множинного громадянства в різних країнах можуть виникати й інші негативні аспекти подвійного (множинного) громадянства.

Тож, зважаючи на вищевикладене, варто відповідально підходити до врегулювання питання множинного громадянства в Україні, щоб на практиці українські громадяни, які володітимуть множинним громадянством, змогли ефективно скористатись його перевагами та мінімізувати негативний вплив від нього. У цьому контексті доречно проаналізувати положення двох внесених Президентом України Проектів Законів – № 10425 та № 11469.

Право отримання множинного громадянства у відповідності до прес-релізів Проекту Закону № 10425 надаватиметься «всім, хто в періоди різних хвиль еміграції вимушено залишив рідну землю, опинившись в Європі, Канаді, США, країнах Азії, Латинської Америки» та «всі, в чиїх жилах тече українська кров та в чиїх грудях б'ється вільне серце. Українці за походженням, які давно довели, що є українцями за духом. І після багатьох років очікування вони нарешті мають стати українцями й за паспортом» [7].

Проаналізувавши визначений у Проекті Закону № 10425 перелік держав, громадянам яких в Україні буде надане право на множинне громадянство (п. 7 ч. 1 ст. 1 Проекту Закону № 10425), можемо відзначити, що даний перелік не охоплює всі країни, в яких проживає велика кількість етнічних україн-

ців та в яких налічується значна українська діаспора. Зокрема, до цього переліку не увійшла жодна країна Латинської Америки, а серед Азійських країн – увійшла тільки Японія. Не увійшла до цього переліку й Австралія, де наявна сорокати тисячна українська діаспора, яка надає Україні непосильну допомогу у війні проти росії. Немає в списку країн й Ізраїлю (майже 500 тисяч української діаспори) та Казахстану (майже 800 тисяч представників української діаспори). Це повністю нівелює обіцянки стосовно надання права отримання множинного громадянства «всім». Громадянам зазначених у п. 7 ч. 1 ст. 1 Проекту Закону № 10425 країн буде надана можливість без виходу із їх громадянства подати під час процедур набуття/прийняття до громадянства декларацію про визнання їх громадянами України – документу, відповідно до якого іноземцю надається право набуття громадянства України в спрощеному порядку, а у випадку набуття українського громадянства у правових відносинах з Україною така особа визнає себе виключно громадянином України [2]. Тобто, такі особи матимуть право подавати декларацію про визнання себе громадянином України та позбавлятимуться обов'язку здійснити повернення паспорту іноземної держави її уповноваженим органам, як це наразі передбачено ст. 9 чинного Закону України «Про громадянство України» [8]. Зважаючи на вищевикладене стає зрозуміло, що іноземці, що набули українського громадянства, у своїх відносинах з державою Україна матимуть всі права та обов'язки громадян України, зокрема й податкові та військові зобов'язання.

Слід відзначити і той факт, що у відповідності до положень Проекту Закону № 10425 повністю нівелюється закріплена чинним законодавством України можливість набуття громадянства України за територіальним походженням особами, що самі проживали або родичі яких проживали на території України до набуття нею незалежності. Крім цього, Проектом Закону № 10425 запроваджується обов'язкова здача іспитів на рівень володіння українською мовою, знання основ Конституції та історії України для всіх осіб, які бажають бути прийнятими/ набуття громадянство

України. У чинному ж Законі України «Про громадянство України» встановлюються вимоги стосовно здачі таких іспитів виключно для тих осіб, які проходять процедуру прийняття у громадянство [9]. Проектом Закону № 10425 особам з переліку країн «подвійного громадянства» закріплюється можливість складання іспитів впродовж трьох років після того як вони набудуть чи їх буде прийнято до українського громадянства. У разі нескладання іспитів впродовж трьох років Проектом Закону № 10425 не встановлюється жодної відповідальності.

Не вноситься Проектом Закону № 10425 суттєвих змін і стосовно процедур виходу та втрати громадянства України. Проблемним аспектом, що не отримав вирішення в аналізованому нами Проекті Закону, є те, що прийняття рішення про вихід/втрату громадянства належить до повноважень виключно Президента України, при цьому жодних строків прийняття Президентом України таких рішень Проект Закону також не передбачає. Уже на сучасному етапі деякі особи чекають прийняття президентського указу про вихід з громадянства по декілька років. Так само, не вирішує аналізований Проект Закону і проблематику затягування строків прийняття осіб до українського громадянства, адже прийняття рішення щодо прийняття у громадянство також приймає глава держави. Також Проектом Закону № 10425 передбачається, що строк перебування в шлюбі для прийняття до громадянства України має бути збільшеним з двох (як це передбачається чинним законодавством) до трьох років.

Ще одна зміна до чинного Закону «Про громадянство України» стосується дітей, народжених на території України від осіб-іноземців, які перебувають в Україні на підставі тимчасових посвідок. У відповідності до Проекту Закону № 10425 такі діти не отримують українського громадянства за народженням, хоча в країнах Європи нині провадиться протилежна практика, що має на меті подолання демографічної кризи. Саме тому в умовах демографічної кризи в Україні, що тільки посилюється довготривалим воєнним конфліктом, запровадження таких змін є швидше негативним, ніж позитивним.

Також Проект Закону № 10425 пропонує встановити заборону на вихід з громадянства України тих осіб, яким у процесі діяльності стали відомими відомості, що містять державну таємницю.

Певну проблематику може мати на практиці й застосування положення стосовно встановлення строку в 12 місяців з дня, коли був скасований воєнний стан в Україні, для всіх громадян рф та Республіки Білорусь надати документи про вихід їх з громадянства, якщо під час війни їм було надане тимчасове посвідчення громадянина України. Однак, причиною перебування таких громадян на території України могло бути надання допомоги ЗСУ, політичне переслідування з боку росії, а тому поїздка на територію країни свого попереднього громадянства може нести небезпеку для прав та свобод, чи навіть для життя та здоров'я таких осіб.

Також аналізований Проект пропонує здійснити зупинення розгляду усіх поданих на розгляд заяв громадян рф стосовно набуття українського громадянства, а також зупинити прийом нових заяв від таких осіб як у період дії воєнного стану, так і впродовж двох років після його закінчення. Проте, тут слід відзначити перелік осіб, які не підпадають під це положення: особи, що мають особливі заслуги перед державою Україна; особи, процес міграції яких є пріоритетом державного інтересу для України; особи, що є військовослужбовцями ЗСУ та неповнолітні особи.

Зважаючи на те, що даний Законопроект так і не був розглянутий ВРУ, вже 7 серпня 2024 року Президентом України було внесено новий проєкт Закону № 11469 «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на здобуття та збереження громадянства України» [3], яким передбачається запровадження множинного громадянства в Україні.

Зокрема, цим законопроектом визначаються допустимі випадки множинного громадянства, а також специфіка набуття та поновлення громадянства України у спрощеному порядку для окремих категорій іноземців. Крім цього, законопроектом уточнюються умови набуття українського громадянства за народженням, за територіальним походженням,

а також при умові прийняття до громадянства України. Зокрема, множинність громадянства (підданства) є допустимою у наступних випадках: коли дитина за народженням одночасно набуває як громадянства України, так і громадянства іншої держави; коли дитина з українським громадянством набуває громадянства іноземних усиновлювачів; коли громадянин України набуває іншого громадянства внаслідок укладення шлюбу з іноземцем; коли має місце автоматичне набуття іноземного громадянства громадянином України за умовами законодавства іншої держави без одержавлення підтверджуючих документів про це; коли має місце спрощене набуття українського громадянства іноземцями з відповідного переліку країн; коли громадянин України набуває громадянства держави, громадяни якої мають право на отримання українського громадянства у спрощеному порядку [3].

Одночасно з цим слід відзначити, що даним Законопроектом не допускається множинне громадянство стосовно осіб, які є громадянами держави, визнаної ВРУ державою-агресором чи окупантом, або громадянами держав, які не визнають територіальну цілісність та суверенітет України. До їх числа входять ті держави, які не підтримали Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН «Про територіальну цілісність України» від 27 березня 2014 року № 68/262.

Незважаючи на те, що даний Проект Закону № 11469 17 грудня 2024 року був прийнятий за основу, досі тривають дискусії з приводу його окремих положень, які вимагають доопрацювання: закріплення у ньому норми, яка дозволяє більшості іноземців, які набуватимуть українське громадянство, не складати до цього іспити з української мови, історії України та основ Конституції; невідзначення у законі переліку держав, з якими українці зможуть мати множинне громадянство; прийняття цього закону та набуття ним чинності можливе тільки в разі з іншим, відверто антиконституційним законопроектом, який ділить українських громадян на сорти і нівелює більшість позитивних сторін законопроекту № 11469.

Висновки. Таким чином, не всі зміни, що були анонсовані у прес-релізах, отримали

закріплення в Проекті Закону № 10425. Значна частка з них взагалі не зазнала змін, а обіцяні спрощення щодо надання можливості етнічним українцям всього світу набути українське громадянство не передбачаються. На жаль, гучні обіцянки, які давались у прес-релізах, не були реалізовані та не призведуть до бажаних позитивних змін. Крім того, в сучасних умовах розвитку України за наявності в особи подвійного чи множинного громадянства можуть виникати істотні проблеми у вирішенні питань стосовно: проходження такими особами військової служби; сплати ними податків; специфіки забезпечення дипломатичного захисту для них; виявлення такими особами лояльності по відношенню до держав їх громадянства; здійснення такими особами своїх виборчих прав; зниження обороноспроможності держави, зокрема внаслідок того, що такі особи можуть ухилятися від проходження військової служби, уникати кримінального та іншого переслідування щодо них. Саме тому, щоб втілити ідею проекту, у першу чергу, доцільно переосмислити підходи до визначення обсягу прав громадян України, які володітимуть множинним громадянством. У цілому, Проект Закону містить доволі багато технічних помилок, прогалин, неточностей та порушень законодавчої техніки, зважаючи на що прийняття цього Проекту Закону № 10425 неможливе у даній редакції та потребує змін. Так само неможливим є й прийняття Проекту Закону № 11469 у тій редакції, в якій його було взято за основу. Проте, як свідчать подальші події в Україні та світі, повністю нівелювати можливість запровадження на теренах нашої держави подвійного громадянства недоцільно, адже майбутній розвиток України напряму залежить від цього. Саме тому, мабуть, і було подано новий проект закону про множинне громадянство, який було взято за основу, однак і він має ряд недоліків. Отож, перед тим як розпочати процедуру запровадження в Україні множинного громадянства, перш за все, необхідно проаналізувати досвід зарубіжних країн щодо запровадження інституту множинного громадянства, ретельно проаналізувати чинне міжнародне та національне законодавство у цій сфері, а вже потім приступати до

розробки нового проекту закону, який дозволить більш ефективно врегулювати інститут множинного громадянства в Україні.

Вважаємо, що окремі питання, висвітлені в межах нашого дослідження можуть бути

предметом більш широких майбутніх досліджень, зокрема питання проблем та перспектив прийняття законопроекту № 11469 про множинне громадянство, взятого ВРУ за основу у грудні 2024 року.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Множинне громадянство в Україні: що відомо про законопроект. ГС «Візит Юкрейн». 2023. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/2793/mnozinnne-gromadyanstvo-v-ukraini-shho-vidomo-pro-zakonoprojekt>.
2. Про деякі питання у сфері міграції щодо підстав і порядку набуття та припинення громадянства України. Проект Закону України від 22.01.2024 року № 10425. URL: <https://surl.li/zwqxqvs>.
3. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на здобуття та збереження громадянства України. Проект закону від 07.08.2024 року № 11469. URL: <https://surl.li/dnsxdj>.
4. Тисячний Д. В. Міжнародно-правові аспекти інституту множинного громадянства в контексті конституційного та міжнародного права. Порівняльно-аналітичне право, 2020. № 2. С. 49-53.
5. Множинне громадянство в Україні: що це таке, хто зможе отримати, переваги та недоліки. Chas News, 2024. URL: <https://chas.news/current/mnozhinne-gromadyanstvo-v-ukraini-scho-tse-take-hto-zmozhe-otrimati-perevagi-ta-nedoliki>.
6. «З ним треба розбиратися»: у РНБО розповіли, чи планують вводити в Україні подвійне громадянство. ТСН, 2021. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/z-nim-treba-rozbiratisya-u-rnbo-rozpovili-chi-planuyut-vvoditi-v-ukrayini-podviyne-gromadyanstvo-1894465.html>.
7. Зеленський вносить до Ради законопроект про множинне громадянство для українців за кордоном і добровольців. Інформаційне агентство «Інтерфакс Україна», 2024. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/961999.html>.
8. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>.
9. Проект Закону «Про множинне громадянство»: анонсовані зміни та реальність. Ліга Закон, 2024. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/225268_proekt-zakonu-pro-mnozhinne-gromadyanstvo-anonsovan-zmni-ta-realnst.